

BERGAMALI GALENUS'UN TIBBİ SİSTEMİNE KISA BİR BAKIŞ*

Ahmet ACIDUMAN¹

ÖZET

Antik Çağ'ın en büyük hekimlerinden birisi olan Bergamalı Galenus felsefe ve tıp eğitimi aldıktan sonra, İskenderiye'de anatomi üzerine çalışmış, ardından Bergama'ya dönerek gladyatörlere hekim olmuş, sonrasında da Roma'ya giderek hekim olarak büyük bir ün kazanmıştır. Deneysel fizyoloji alanına katkı yapan en önde gelen kişi ve ayrıca ilk deneysel nörolog olarak kabul edilen Galenus'un sisteminde her şeyin bir amacı vardır. Organizmanın her bölümü daha önceden belirlenmiş bir amaca karşılık gelir ve organlar işlevleriyle kusursuzca örtüşecek bir şekilde yaratılmışlardır. Galenus'un sisteminde hayatın esas olan pneuma üç çeşittir. Pneuma pshychicon (hayvani ruh) beyinde otururken, pneuma zoticon (hayati ruh) kalpte ve pneuma psychion (doğal ruh) karaciğerde bulunur. Galenus için vücut vardır, ama yalnızca ruhun aletidir. Hristiyan dogmatizminin temel özellikleriyle uyumlu olan Galenus'un sistemi hızla Kili-se'nin desteğini almış ve böylece otoritesi çok önemli bir destek kazanmıştır. Müslümanlar ve Yahudiler de Galenus'un tek tanrılı sistemine değer vermişlerdir. Galenus'un 400'den fazla eser yazdığı söylene de günümüze 140 kadarının ulaştığı bilinmektedir. Galenus'un fizyoloji ve patolojisi humoralizm ve Pisagorik sayılar bilgisinin anlaşılması zor ve yapay bir birleşimi olup, "doğal olanlar", "doğal olmayanlar" ve "doğaya karşı olanlar" doktrini üzerine temellendirilmiştir ve bu sistem Orta Çağ tıbbına yüzyıllarca egemen olmuştur. Galenus'un sisteminde tedavi temelde diyet, ilaçlara ve boşaltmaya dayanır. Ancak tedavi edici tedbirlerin biçimleri ve seçimi çok sayıda ve karmaşıktır. Antik çağdan başlayarak tüm Orta Çağ boyunca hem Doğu dünyasında hem de Batı dünyasında egemen olan Galenus'un tıbbi sistemi, bir başka deyişle Galenus'un temelde Humoral Patoloji Teorisine dayanan tıbbi anlayışı ve açıklamaları, yerini Rudolph Virchow'un Sellüler Patoloji Teorisine bırakarak, tarihteki rolünü tamamlamıştır.

Anahtar Kelimeler; Galenus, Humoral patoloji teorisi, Antik Çağ'da tıp, Orta Çağ'da tıp, Tıp tarihi

¹Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı, Ankara-Türkiye.

ORCID No: 0000-0003-2021-4471

e-mail: ahmetaciduman@yahoo.com

*Bu makale Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde 09 Ekim 2015 tarihinde düzenlenen "Eczacılık Tarihinde Önemli İsimler" konulu panelde sunulan "Galen'in Eczacılık Mesleğine Katkıları" başlıklı sunum temel alınarak hazırlanmıştır.

Geliş Tarihi: 02/09/2021

Kabul Tarihi: 08/12/2021

GİRİŞ

Antik Çağ'ın Hippokrates (MÖ 460-370)'ten sonraki en büyük hekimi olarak kabul edilen Galenus (MS 129–200) Bergama'da doğmuştur. Gençliğinde önce felsefe sonra tıp eğitimi alan Galenus, Satyrus'dan ve Stratonicus'dan anatomi öğrenmiş ve Smyrna'da (İzmir) Pelops'un öğrencisi olmuştur. Daha sonra İskenderiye'de anatomi üzerine çalışan Galenus, on yıllık eğitimden sonra Bergama'ya dönerek gladyatörlere hekim olarak atanmıştır. 162 yılında Roma'ya giden ve kısa zamanda bir hekim olarak büyük bir ün kazanan Galenus, 166 yılında Antonine vebası sırasında Roma'dan ayrılarak Bergama'ya dönmüştür. İmparator Aurelius Antoninus'un çağrısıyla 169 yılında tekrar Roma sarayına dönen Galenus, kendisini yazılarına adanmıştır (1,2).

Ünlü bilim tarihçisi George Sarton (3), çok sayıda hayvan diseksiyonuna karşın az sayıda insan diseksiyonu yapan ve anatomi, fizyoloji, embriyoloji, terapötikler ve farmakoloji alanlarında çok sayıda yeni bulgular ortaya koyan Galenus'un solunumun ve nabızın mekanizmasını, böbreklerin, beynin ve farklı düzeylerde omuriliğin işlevlerini belirlemek için çok sayıda fizyolojik deney yaptığını ve arterlerin kan içerdiğini ve taşıdığını deneysel olarak kanıtladığını bildirmektedir. Bu bağlamda, Fielding H. Garrison (4) Galenus'u deneysel fizyoloji alanına katkı yapan en önde gelen kişi ve ayrıca ilk deneysel nörolog olarak kabul etmektedir.

Arturo Castiglioni'nin değerlendirmesine göre (1) Galenus'un sisteminde her şeyin bir amacı vardır. Mükemmel bir bilgelikle hareket eden doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz. Organizmanın her bölümü daha önceden belirlenmiş bir amaca karşılık gelir ve organlar işlevleriyle kusursuzca örtüşecek bir şekilde yaratılmışlardır. Sebep ve amaç arasında mükemmel bir ilişki vardır ve Tanrı'nın her şeyi bildiğini kanıtlayan bu mükemmel ilişki, kesindir. Castiglioni (1), kendisini tektanrıci olarak bildiren Galenus'un Roma'da o dönemlerde çok sayıda taraftarı olan Musevilik'ten etkilendiğinin açık olduğunu söylemektedir. Garrison (4) da Galenus'un her soruna hazır bir cevabı, her fenomen için de bir nedeni olduğunu bildirmektedir.

Castiglioni'nin bildirdiğine göre (1), Galenus'un sisteminde hayatın esasları olan pneuma (ruh) üç çeşit olup, *pneuma pshychicon* (hayvani ruh) duyu ve hareketin merkezi olan beyinde otururken, *pneuma zoticon* (hayati ruh) dolaşımın ve sıcaklık düzenlemesinin merkezi olan kalpte kanla karışmakta, *pneuma psychion* (doğal ruh) beslenme metabolizmanın mer-

kezi olan karaciğerden kana gelmektedir. Galenus için vücut vardır, ama yalnızca ruhun aletidir. Hristiyan dogmatizminin temel özellikleriyle uyumlu olan Galenus'un bu sistemi hızla Kilise'nin desteğini almış ve böylece otoritesi çok önemli bir destek kazanmıştır. Castiglioni'ye göre (1) bu durum Rönesans'a kadar neden Galenus'un sisteminin değişmeden ve etkilenmeden kaldığını, anatomik gözlemlerinin kesin kanun olarak değerlendirildiğini ve onun açıklamalarını sorgulamaya cesaret edenlere neden sapkın/kafir olarak davranıldığını açıklamaktadır.

Garrison (4) Galenus'un tektanrıclığının ve din-darlığının Müslümanlara çekici geldiği yargısında bulunurken, Castiglioni (1) de Arapların ve Yahudilerin Galenus'un tek tanrılı sistemine değer verdiklerine vurgu yapmaktadır. Ali Haydar Bayat'ın paylaştığı bir bilgi (2) Galenus'un İslam dünyasında tercih edilen bir yazar olduğunu gösterirken, Castiglioni'nin ve Garrison'un yargılarını da destekler görünmektedir:

“İki yüz sene kadar süren tercüme döneminde Hippokrates'in 13, Galenus'un 64, Efesli Rufus'un 20, Dioskorides, Oribasius gibi bir çok Yunan, Susruta, Çaraka, Vagbhata, Zantâh ve Canakya gibi, Hint tıbbının eserleri Arapçaya aktarılmıştır (2,s.174).”

Max Meyerhof (5) da Galenus'un İslam dünyasında benimsenmesine neden olan kişinin Huneyn b. İshak (809–873) olduğu bilgisini vererek bu konuya önemli bir katkı yapmaktadır:

“Galenus'a Orta Çağ'da Doğu'da ve dolaylı olarak da Batı'da üstün konumunu veren Huneyn'di (5,s.316).”

Galenus'un 400'den fazla eser yazdığı söylene de günümüze 140 kadarının ulaştığı bilinmektedir (2). *Encheiresis* (Anatomi üzerine-9 Kitap), *De usu partium* (Fizyoloji üzerine-17 Kitap), *De locis affectis* (Patoloji üzerine-6 Kitap), *Microtechne* ya da *Ars parva* (Tıp sanatı üzerine), *Megatechne* ya da *Ars magna* (Tedavi yöntemleri üzerine-14 kitap), *De simplicium medicamentorum facultatibus*-11 Kitap, *De medicamentorum compositione secundum locos*-10 Kitap, *De compositione pharmacorum localium* -10 Kitap, *De Theriaca*-2 Kitap, *De Antidotis*-2 Kitap bunlardan bazılarıdır (1,4).

Galenus'un Tıbbi Sistemi

Garrison'un bildirdiğine göre (4) Galenus'un fizyoloji ve patolojisi humoralizm ve Pisagorik sayılar bilgisinin anlaşılması zor ve yapay bir birleşimdir, yani “doğal olanlar”, “doğal olmayanlar” ve “doğaya karşı olanlar” doktrini üzerine temellendirilmiştir

ve bu sistem Orta Çağ tıbbına yüzyıllarca egemen olmuştur. Garrison (4), Galenus'un tıbbi sistemi hakkındaki verdiği bilgiyi, Edward Theodore Withington'un (6) *Medical History* adlı eserinde yer alan Batı'da Joannitus adıyla tanınan Huneyn b. İshak'ın eserinden yaptığı alıntılara dayandırmaktadır. Withington'un adı geçen eserinin "Appendix IV. The "Galenic" System of Medicine" adlı bölümünde Huneyn b. İshak'ın, *The Introduction to Medicine* (Isagoge) kitabının Latince versiyonundan yapılmış İngilizce çevirisi yer almaktadır. Garrison'un (4) bu eserden (6) de yararlanarak bildirdiğine göre Galenus'un sistemi şöyledir:

1) Doğal Olanlar [7]

1. Nitelikler [9]
  - a) Eşit olmayan
    - (a) Basit (Sıcak, Soğuk, Kuru, Yaş)
    - (b) Bileşik (Sıcak ve Kuru, Sıcak ve Yaş, Soğuk ve Kuru, Soğuk ve Yaş)
  - b) Eşit (Vücutta sıcak, soğuk, yaşlık ve kuruluşun tam olarak eşit dağılımı)
2. Elementler [4]
  - a) Ateş (Sıcak ve Kuru)
  - b) Hava (Sıcak ve Yaş)
  - c) Toprak (Soğuk ve Kuru)
  - d) Su (Soğuk ve Yaş)
3. Humorlar [4]
  - a) Sarı Safra (Sıcak ve Kuru)
  - b) Kan (Sıcak ve Yaş)
  - c) Kara Safra (Soğuk ve Kuru)
  - d) Balgam (Soğuk ve Yaş)
4. Organlar [4]
  - a) Temel (Beyin, Kalp, Karaciğer)
  - b) Hizmet eden (Sinirler, Arterler, Venler)
  - c) Spesifik (Kemikler, Zarlar, Kaslar)
  - d) Bağımlı (Mide, Böbrekler, Bağırsaklar)
5. Kuvvetler [3]
  - a) Doğal
  - b) Ruhsal
  - c) İradi
    - (a) Hayal etme (Ön Beyinde), Düşünme (Orta Beyinde) ve Hatırlama (Arka Beyinde) yoluyla beyin faaliyeti
    - (b) İstemli hareket
    - (c) Duyu
6. Faaliyetler [2]
  - a) Basit
    - (a) Acıkma (Sıcaklık ve Kuruluk)
    - (b) Sindirim (Sıcaklık ve Nemlilik)
    - (c) Tutma (Soğukluk ve Kuruluk)
    - (d) Dışarı atma (Soğukluk ve Nemlilik)
  - b) Bileşik (İştahlar ve duyular nedeniyle)

7. Ruhlar [3]

- a) Doğal (Karaciğerden vücuda venlerle)
- b) Hayati (Kalpten vücuda arterlerle)
- c) İradi (Beyinden vücuda sinirlerle)

2) Doğal Olmayanlar (Doğuştan olmayan şeyler) [6]

1. Hava Değişiklikleri
2. Dinlenme ve Egzersiz
3. Yiyecekler ve İçecekler
4. Uyku ve Uyanıklık
5. Boşaltmalar ve Tutmalar (Cinsel ilişki)
6. Zihinsel Duygulanımlar

3) Doğaya Karşı Olanlar [3]

1. Hastalıklar-Ateşler-İltihaplar
  - Hastalıklar
    - a) Benzer parçaların hastalıkları (Kaslar, Kemikler)
    - b) Organların hastalıkları (Bileşik organların etkileyen)
      - i. Şekil Bozuklukları
      - ii. Sayı anormallikleri (Varlık ya da Yokluk)
      - iii. Boyut anormallikleri
      - iv. Konum anormallikleri
    - c) Genel ya da Humoral (Diskraziler-Humorların dengesizliği)
  - Ateşler
    - a) Geçici (Ruhlarda)
    - b) Kokuşmuş (Kokuşan humorlarda) [4]
      - i. Devamlı (Kanda)
      - ii. Günlük (Balgamda)
      - iii. Üç günde bir gelen (Sarı Safrada)
      - iv. Dört günde bir gelen (Kara Safrada)
    - c) Hektik (Katılarda)
  - İltihaplar
    - i. Flegmon (Kandan)
    - ii. Erizipel (Sarı Safradan)
    - iii. Ödem, Şişlik (Pıhtılaşmış Balgamdan)
    - iv. Kanser (Kara Safradan)
2. Hastalıkların Nedenleri
  - a) Uyarıcı
  - b) Önceden hazırlayan
  - c) Rast gelen
3. Hastalıkların Sonuçları
  - a) Semptomlar (Hastalığı izler-Gölgenin maddeyi izlemesi gibi)
    - (a) Değişmiş fonksiyonlar
    - (b) Bozulmuş nitelikler
    - (c) Ya da her ikisinin sonucu (Öldürücü boşaltmalar ya da tutulumlar)

- b) Bulgular
 (a) Hastalığın ne olduğunu (diagnostik, patognomonik)
 (b) Hastalığın nasıl sonlanacağını (prognostik) gösterir.
- c) Tedavi
 (a) Genel – Doğal olmayanların düzenlenmesi için
 (b) Özel – Hastalıkların üstesinden gelmek için
 i. Benzer parçaların
 ii. Organların
 iii. Yaraların

Galenus'un sisteminde tedavi temelde diyetle, ilaçlara ve boşaltmaya dayanır. Ancak tedavi edici tedbirlerin biçimleri ve seçimi çok sayıda ve karmaşıktır. *Contraria contrariis curantur* temel görüştür. Pletorik hastalıklar boşaltma ile tedavi edilir. Şiddetli tedaviler yalnızca ya hastalığın başlangıcında ya da sonunda uygulanabilir. Egzersiz, masaj ve hava değişimi örneğin ince hastalıkta reçete edilmiş, hatta şiddetli jimnastik egzersizleri yapısal olarak zayıf ve nekahet dönemindeki hastalarda kullanılmıştır. Hastaların rüyası gibi bazı komplikasyonlar tedaviyi değiştirebilir (1).

Doğal halleriyle ilaç olarak kullanılan ya da preparat olarak hazırlanmasına durumu el veren bütün maddeler *Materia Medika* olarak tanımlanmakta, bu bağlamda bitkiler, hayvanlar ve fosiller *materia medica*ı oluşturmaktadır (7). William Cullen'in (8) *A Treatise of the Materia Medica* adlı eserinde verdiği bilgilere göre Galenus'un *materia medica* konusundaki girişimi yeni bir sistemdir. Galenus, ilaçların kuvvetinin, genellikle onların sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk genel niteliklerine bağlı olduğu fikrini sürdürmüştür. Kendisinden önceki yazarların da aynı şeyleri varsaydıklarını görmekle birlikte, o yazarların bu niteliklerin çeşitli kombinasyonlarını ve daha az olarak da her belirli maddede niteliğin çeşitli derecelerde olabildiğini gözlemlemeleri sebebiyle, onların doktrinlerinin yararlı bir şekilde uygulanmadığını fark etmiştir. Galenus bütün bunları sistemleştirmek için çaba göstermiştir. Bu amaç uğruna her niteliğin dört farklı derecede olduğunu ve onun kuvvetlerinin bunlara göre olabileceğini varsaymıştır. Özelliklerinden söz ettiğinde, başlıca ilacın genel niteliklerinin ne olduğunu ve bunların her birinin içindeki farklı dereceleri anlatmıştır. Galenus'un yargısı, bunlarda, her maddenin durumunun el verdiği koku ve tat duyusundan ya da uygulanabilecek herhangi bir ölçüden tam olarak çıkarılamaz. Hatta genel özellikler ve daha çok onların çeşitli dereceleri varsayım-

TABLO 1 "Acacia" hakkında Galenus'un ve İbn Sînâ'nın açıklamaları

Galenus– <i>De Simplicium Medicamentorum Facultatibus Libri XI</i> (Lib. VI) Acacia	İbn Sînâ– <i>El-Kānūn fi'l-Tıbb</i> (İkinci Kitap) Akakya (Arap Zamka; Acacia arabica)
"Acacia bitkisinin kendisi acıdır, meyvesi ve özü de. Özü yıkandığında acılığı zayıflar ve azalır, çünkü yıkamada acılığın birazı gider. Bir parçasının üzeri sağlıklı bir biçimde örtülürse, hiçbir sıcaklık hissi içeri girmeden, ama soğukluk hissi de henüz etkin olmadan onun hemen daha kuru ve bütülmüş olmasını sağlar. Sulu öz birazıyla da karışınca bundan soğuk ve kumlu bir ilaç var olur. Taklit etmek olmadığı, doğrusu bazılarının kendi içinde dağılmış olan ince ve sıcak parçalara sahip olduğu biçiminde sağlıklı bir çıkarım yapılmış olacaktır. Bu parçalar bizzat yıkamada ayrılırlar. Bu kurutanlar arasında üçüncü derece, soğutanlar arasında yıkandığında ikinci derece olmalıdır, o olmadan birinci derece (9, s.367-368)."	"Genel nitelikleri: Arap zamka akakyanın öz suyudur. Bundan bazen tablet yapılır. Zamk gibi yapışkan bir yapıya sahiptir. Bu yapışkanlık yıkamakla giderilebilir. Çünkü onun yapısı yoğun madensel maddelerle, yumuşak, yapışkan [organik] maddelerden meydana gelmiştir. Yumuşak maddelerden dolayı yapışkan [zamk] özelliği gösterir ve yıkılarak bu yumuşak maddeler giderilir. Etkinliği ile derinlere nüfuz eder ve soğutur. (...) Özel nitelikleri: Akakyanın etkileri güçlüdür. Onun salgısı hoş kokulu, rengi siyaha çalan yeşil renkte ve reçinesi yoğundur. Yapısı: <u>Yıkamış olan akakya ikinci derecede soğuk ve kurudur. Yıkamamış akakya birinci derecede soğuktur ve kuruluğu üçüncü derecenin sınırları içindedir (12, s.70-71).</u> "

saldır. Galenus belirli meziyetlerin genel niteliklere bağlı olmadığını, fakat maddenin bütününde kolaylıkla saptanamayan bir şeye bağlı olduğunu dikkate almaktadır (8). Galenus'un (9) *De Simplicium Medicamentorum Facultatibus* adlı yapıtında "Acacia" hakkında verdiği bilgiler buna bir örnek olarak verilebilir. İbn Sînâ'nın (10-12) da *el-Kānūn fi'l-Tıbb*'ın müfret ilaçları ele aldığı ikinci kitabında "Akakya" hakkında verdiği bilgilerde ilacın yapısı hakkında Galenus'a benzer şekilde derecelendirme yaptığı fark edilmektedir (Tablo 1).

Bu bağlamda Galenus'un Orta Çağ'da İslam dünyasındaki yerini ve etkisini gösteren ilginç örneklerden birisi İbn Kayyim el-Cevziye (1292-1350)'nin *et-Tıbbu'n-Nebevî* adlı eseridir (12,13). Bu eserde hem Galenus'un isminin geçmekte olduğu hem de onun maddelerin niteliklerini derecelendirme sisteminin kullanıldığı görülmektedir:

"Tın (incir): (...) O sıcaktır, rutubetli ve kuru olmasında iki görüş vardır... Calinus: Öldürücü zehir tesirini göstermeden önce ceviz ve sedefle yenilirse, faydası olur ve zarardan korur demiştir (12, s.281-282)."

"Huruf (tere): (...) Onun hararet ve kuruluştaki kuvveti ikinci derecededir, o, ısıtır ve karnı yumuşatır... Calinus şöyle demiştir: Onun kuvveti tıpkı hardal tohumunun kuvveti gibidir, bunun içindir ki

bazen onunla siyatik olarak bilinen ağrılar ve baş ağrısı ısıtılır. Isıtmaya ihtiyaç duyulan bütün ağrılar da öyledir (12, s.288-289).”

“Semn (eritilmiş yağ): (...) Eritilmiş yağ birinci derecede sıcak ve ıslaktır, onda hafif sürücülük ve letafet vardır. Yumuşak vücutlarda oluşan urları dağıtır. O, olgunlaştırma ve yumuşatmada tere yağından daha kuvvetlidir. Calinus şöyle demiştir: O kulakta ve burnun ucunda meydana gelen şişlikler için gayet iyidir. Diş yeri (damak) onunla ovulursa dişler hızla çıkar (12, s.310).”

Anadolu’da XIV. yüzyılın son çeyreği ile XV. yüzyılın ilk çeyreğinde hekimlik yapmış olan Hacı Paşa’nın (14) *Teshîl* (810/1408) adlı eserinin ikinci bölümünde gıdalar, içecekler ve ilaçlar hakkında bilgi verilen bölümünde, maddelerin niteliklerine ve etkilerine göre derecelendirilmesinin nasıl olduğu ve bunun ilaçlar ve gıdalarla ilgili olarak nasıl kullanıldığı hakkındaki açıklamalarında Galenus’un görüşlerinin etkisi açık bir şekilde görülmektedir (Tablo 2).

Cullen (8) değerlendirmesinde Galenus’un tedavide, belirli maddelerin her birinin ana niteliklerini vermesinin yanı sıra, bazen genel niteliklerden çıkmayacağı görülen özel meziyetlerini de verdiğini, fakat bunda da daha doğru ve Dioscorides’ten daha bilge olmadığını, Dioscorides’in aynı maddeye çok

fazla sayıda özellik attığı yanlısını bulmasına karşın, kendisinin de pek çok yerde aynı yanlıştan kurtulmadığını, sıklıkla kendi tecrübesine müracaat etmiş olması beklenmekle birlikte bunu nadir olarak yaptığını bildirmektedir.

Cullen (8) değerlendirmesinin devamında Galenus’un *De Compositione Medicamentorum secundum Locos* adlı eserinin kompoze ilaçların geniş bir koleksiyonunu içerdiğini bildirmektedir. Aynı hastalık için verilen kompozisyon sayısı ile kompozisyonların çoğunun içindeki madde sayısının çokluğu ile kendini gösteren bu koleksiyon genişliğinin, Galenus’un ilaçların doğasını anlama isteğini göstermekle birlikte, onun kendi yargısını, gözlem ya da deneyimini vermediğini, eserin nerdeyse tamamen Andromachus, Asclepiades, Pharmacion, Archigenes ve ondan önceki bir dizi diğer yazarlardan bir derleme gibi olduğunu ileri sürmektedir. Bayat (2) tedavilerde bazen yirmi beşe yakın maddeyi içeren terkipler kullanıldığından, sonraki dönemlerde içinde birden fazla maddeyi içeren ilaçlara *Galenik ilaçlar* dendiğini yazmaktadır.

İbn Sînâ’nın (10,11,16) *el-Ķānūn fî’l-Ṭıbb*’ın dördüncü kitabında sinir yaralanmalarını ele aldığı bö-

TABLO 2 Hacı Paşa’nın *Kitābu’t-Teshîl fî’l-Ṭıbb*’ında gıdaların ve ilaçların nitelikleri ve derecelendirilmelerine ilişkin bazı örnekler

İkinci bahş gızalardan ve şerbetlerden ve edviler bildürür		
Edvii-i müfredede bilmek		Gızalar bilmek budur
“Her devānuñ ki harāreti ve burūdeti ve ruṭubeti ve yubūseti isti’ māl eyleyicek gövdede eşer eylemeye, ol edviyeye mu’ tedil dirlir;	“Ebrīşüm hār u yābisdür derece’ i evvelde, gönli feraḥ ider, dumāğı cigeri kavī eyler, gövde’ i semirdür; ustūhūdüs ki kara beneklü dirlir, derece’ i evvelde hārdür, ikinci derecede yābis, südde’ i açar, balgamı kat’ eyler, sovkū dimāğı kavī eyler, balgamı ve sevdāyı ishāl ider;	“ arpa bāridü yābisdür evvel derecede arpa etmeği kabz eyler az gızā virür yil eyler; birinc hārdür evvel derecede yābisdür ikinci derecede gızāsı eyüdür hafifdūr tabī’ atı kabz eyler beñzi hoş eyler semirdür südde’ i olan kişiye yaramaz (14, v.57b)”
ve eger eşer eylese, liykin eşer az olsa, belürmese derece’ i evveldedür dirlir;	affimün hār u yābisdür üçüncü derecede, eyüsü oldur kim akrızı ola, toḥmı kızıl ola, sevdāyı ve balgamı ishāl ider, dimāğı arıdur, şafrāvī kişiye ziyān eyler, affimünün ishālū tatlu bādām yağıyla umagıladur; anisün hār u yābisdür balgamı kat’ eyler yili tahlil; efyün bāridür dördüncü derecede, yābisdür üçüncü derecede, ağrıları sākin eyler, katı uyudur, “aḳlı harāb eyler, iki dirhemini yicek öldürür (14, v. 79a,b)”	Eterler bilmek-içün “ balḫ eti bārid-u raṭbdür balgam arturur ma’ide de kanı ḫilt bulursa aña müstahill olur tiz fāsıd olur yavuz şayruluklar getirür ve menı arturur; tuḫlu balḫ hār-u yābisdür şafrā arturur kanı göyündürür susadur (14, v.60b,61a)”
ve eger ziyān eylese, liykin öldürmese, üçüncü derecededür dirlir;		Yemişler bilmek-içün “ seftālū bārid u raṭbdür issi ma’ideye ¹¹ eyüdür balgam arturur gic hazm olur; taṭlu enār bārid u raṭbdür ma’ideye şafrā bulsa şafrāya döner öksürtege fayide ider boğuzı ve göğüsü yumşadur (14, v.63a,b)”
ve eger çok isti’ māl idicek, öldürse dördüncü derecededür dirlir (14, v.78b,79a)”		

TABLO 3 İbn Sînâ’nın *el-Ķānūn fî’l-Ṭıbb*’da yaralanmış sinirde olan şişlikler için Galenus’un *Ķāḫācānis* kitabından alıntılı olduğunu bildirdiği reçete ve bu reçetenin *Yazarı Bilinmeyen Cerrāḫnāme*’de Galenus’un ilacı olarak yer bulması

İbn Sînâ- <i>El-Ķānūn fî’l-Ṭıbb</i> (Dördüncü Kitap) Yaralı Sinirlerde Görülen Şişler	<i>Kitāb-ı Cerrāḫnāme</i> El-faşlu’ş-şamını ve’t-tis’ün Sinirde olan cerāḫat ve teferruḫı ittışal ve sinirde olan veremler beyānındadır
“Biz diyoruz ki, Galen <i>Kitab-ı Katakamis</i> ’te şöyle demektedir (...) Çoğunlukla onlardan <i>Katakamis</i> adlı kitabın ikinci makalesinde söz edilmiştir. Onlardan biri şöyledir: [Zac 9 ¾ dirhem] Beyaz bakır sülfat 4 dirhem, [kalkādis 1 ¼ dirhem] Kırmızı bakır sülfat 7 ¼ dirhem, [tubāl-i nuḫās 2 ukiyye ve 2 ½ dirhem] bakır tozlarından 2 ukiyye ve 2,5 dirhem, [kündür/günlük kabağı 1 ½ ukiyye] kendiri kabağı 1,5 ukiyye, [bārzed 1 ukiyye] kasmotu sakızı 1 ukiyye, [šem’ 7 ukiyye] mum 6 ukiyye, [zeytin 9 ukiyye] zeytinyağı 9 ukiyye, [hall-i şikkīf 2 ¼ rṭl] keskin sirke 2 ¼ rṭl olarak alınız. Bu droglar sirkeyle 10 gün dövülüp yumuşatılır ve sallanarak iyice karıştırılır. Hatta hasta organın üzerine günde 2 defa veya 3 defa bu zeytinyağı damlatılır (10, s.100; 16, s.349).”	“(…) Bir dahı devā-yı Cālīnūs cerāḫat olmış sinirde verem olsa kalkādis bir dirhem dahı rub’ dirhem zāc toḫuz bucuk dirhem dahı rub’ tūbāl-ii nuḫās yigirmi iki bucuk dirhem kündür on beş dirhem bārzed on dirhem şem’ yitmiş dirhem zeyt toḫsan dirhem sirke iki rṭl dahı rub’ yābis devālanı sirkeyle on gün saḫk ideler eriyicek devaları erideler ve sovdalar ve cem’ sin ḫilt ideler tā ki mardem ola isti’ māl ideler (17, v.111b-112a)”

lümde Galenus'un *Ḳāṭācānis* adlı kitabından alarak verdiği bir reçetenin yer alması ve bu reçetenin Galenus'un ismiyle birlikte XV. yüzyılda Türkçe kaleme alınmış olan *Yazarı Bilinmeyen Cerrāhnāme*'de (17) bulunması, Galenus'un hem İslam coğrafyasındaki hem de Anadolu'daki etkisi adına önemli bir örnek olarak görülebilir (Tablo 3).

Andreas Vesalius (1514–1564)'un insan diseksiyonuna dayanan çalışmalarını içeren *De Humani Corporis Fabrica, Libri Septem* (1543) adlı eseri ile Galenus'un anatomi alanındaki yanlışlarını ortaya koyması ve ardından William Harvey (1578–1657)'in kan dolaşımını tanımlayarak eseri *De Motu Cordis* (1628) ile Galenus'un kanın hareketi hakkındaki hatalı teorisini çürütmesi sonucu otoritesi iyice sarsılan

ve Antik çağdan başlayarak tüm Orta Çağ boyunca hem Doğu dünyasında hem de Batı dünyasında egemen olan Galenus'un tıbbi sistemi, bir başka deyişle Galenus'un Humoral Patoloji Teorisine dayanan tıbbi anlayışı ve açıklamaları, yerini, Rudolph Virchow (1821–1902)'un Sellüler Patoloji Teorisine (1858) bırakarak tarihteki rolünü tamamlamıştır.

TEŞEKKÜR

Latince metinlerin çevirisini yapan ve yazımlarını kontrol eden Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi Sayın Doç. Dr. Çağatay Aşkit'e teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKLAR

1. Castiglioni A. A History of Medicine. Translated from the Italian and Edited by E.B. Krumbhaar. Second Edition, Revised and Enlarged. New York: Alfred A. Knopf, 1947.
2. Bayat AH. Tıp Tarihi. 1. Baskı. İzmir: Sade Matbaa, 2003.
3. Sarton G. Introduction to the History of Science. Volume I. From Homer to Omar Khayyam. Reprinted. Baltimore: The Williams & Wilkins Company, 1953.
4. Garrison FH. An Introduction to the History of Medicine with Medical Chronology, Suggestions for Study and Bibliographic Data. Fourth Edition, Revised and Enlarged. Philadelphia and London: W.B. Saunders Company, 1929.
5. Meyerhof M. Science and medicine. In: Arnold T, Guillaume A (eds). The Legacy of Islam. Reprinted. London: Oxford University Press, 1952.
6. Withington ET. Medical History from the Earliest Times. London: The Scientific Press, Limited, 1894.
7. Hill J. A History of the Materia Medica. Containing Descriptions of all the Substances used in Medicine; their Characters when in Perfection, the Signs of their Decay, their Chymical Analysis, and an Account of their Virtues, and of the several Preparations from them now used in the Shops. London: Printed for T. Longman, C. Hitch and L. Hawes; A. Millar; J. and J. Rivington, 1751.
8. Cullen W. A Treatise of the Materia Medica, In Two Volumes. Vol. I. Dublin: Printed for Luke White, 1789.
9. Galenus C. De Simplicium Medicamentorum Facultatibus Libri XI. Theodorico Gerardo Gaudano interprete. Apud Gulielmum Rouillium, 1547.
10. Abū 'Alī Ibn Sīnā. Kitābu'l-Ķānūn fi't-Ṭıbb. Romae: In Typographia Medicea, 1593.
11. Avicennæ. Liber Canonis, De Medicinis Cordialibus, Et Cantica, cum castigationibus Andreae Alpigi Belunensis philosiophi ac medici clarissimi, vna cum eisdem nominum arabicorum interpretatione. A Ionne Costeo, & Ioanne Paulo Mongio annotationibus iam pridem illustratus. Venetiis: Apvd Ivntas; 1544.
12. İbn-i Sīnā. El-Ķānūn fi't-Ṭıbb. İkinci Kitap. Çeviren: Esin Kâhya, Üçüncü Baskı, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2014.
13. İbn Kayyim el-Cevziyye. Tıbbu'n Nebevi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den Sağlık ve Tıp. Tercüme: Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014.
14. Ibn Qay'em el-Jozeyah. The Prophetic Medicine. Translation by Abd al-Qader the son of Abd el-Azeez. Reviewer by Dr. İngi. Al-Mansoura-Egypt: Dar al-Ghadd al-Gadeed, 1424/2003.
15. Hacı Paşa. Hāza Kitābu't-Teshīl fi't-Ṭıbb. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, No. 3575.
16. İbn-i Sīnā. El-Ķānūn fi't-Ṭıbb. Dördüncü Kitap, Çeviren: Esin Kâhya, Birinci Baskı, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2015.
17. Kitāb-ı Cerrāhnāme. İstanbul Arkeoloji Müzesi, No. 729, 910/[1504]